پژوهش‌نامه
علوم حدیث تطبیقی

Documentary and semantic analysis of the hadiths in the chapter "Fazl al-Mulh" of the book al-Kafi and its evaluation with modern knowledge and human experience.

Ahmad Rabbanikhah, *[۱] Hojatollah Hokmabadi,[۲] Ali Arabi Ayask[۳]

۱. Associate Professor, Department of Qur'an and Hadith Sciences, Hakim Sabzevari University, Sabzevar, Iran. Rabbani.kh@hsu.ac.ir
۲. PhD in Quran and Hadith Sciences, Sabzevar. hojath٤٩@gmail.com
۳. Assistant Professor, Department of Quran and Hadith Sciences, University of Holy Quran Sciences and Education, Qom, Iran. arabi@quran.ac.ir

Article Info

Article type: (Times New Roman ۹ Bold)
Research Article
Review Article
(Times New Roman ۹)

Article history:
Received ٦ June ٢٠٢٦
Received in revised form ١٥ September ٢٠٢٦
Accepted ٥ December ٢٠٢٦
Available online ٢٠ December ٢٠٢٦
(Times New Roman ۹)

Keywords:
Hadith,
Fazl al-Mulh,
Documentary review,
Content review,
Medical knowledge.

ABSTRACT

The hadiths of the infallibles (a.s.) are the second source of Islamic knowledge after the Quran, providing the necessary guidelines for a better life and achieving physical and spiritual health. Some of these narrations are devoted to hygiene, nutrition, and treatment. In the hadiths in the chapter "Fadl al-Mulh" of the book al-Kafi, the various benefits and properties of salt and its use for prevention or treatment are mentioned. The contemporary medical view that emphasizes reducing salt intake appears, on the surface, to differ from these hadiths. This study, using a descriptive-analytical approach and a review of hadith sources, analyzes this difference. The findings suggest that some of these narratives, which are also consistent with scientific principles, point to the role of salt in preventing diseases. In addition, the accuracy of some others can be confirmed through experience and testing. As a result, regular, limited, and moderate salt consumption, in accordance with hadith teachings, is effective in preventing some diseases, and scientific findings also confirm this recommendation. On the other hand, excessive salt consumption can threaten the health of the body.

Cite this article: Last Name, Initial., Last Name, Initial., & Last Name, Initial. (٢٠٢٦). Title of the paper: All words in the title should be in lowercase (except for the first letter of the title and any nouns, initial letter of first word, initial of first word after a colon, and proper nouns). The Quran and Science, ٢٠(X), ١–٢٠. https://doi.org/.....

© The author(s) retain the copyright.
Publisher: Al-Mustafa International University.
DOI: https://doi.org/.....

Background

The traditions transmitted from the Infallible Imams (peace be upon them), following the Qur'an, constitute the second major source of Islamic teachings and provide valuable guidance concerning physical and spiritual well-being. A considerable number of these traditions address health, nutrition, and treatment. The narrations in the chapter Faḍl al-Milḥ (The Virtue of Salt) in al-Kāfī emphasize the benefits of salt and its role in preventing or treating certain ailments. At first glance, these narrations may appear to conflict with contemporary medical recommendations advocating reduced salt consumption.

Objective

This study aims to examine the apparent discrepancy between the hadith-based recommendations concerning salt and modern medical advice, through a critical assessment of the chains of transmission and semantic implications of the ten narrations in the chapter Faḍl al-Milḥ in al-Kāfī, and to evaluate their content in light of contemporary medical knowledge.

Methods

The research adopts a descriptive-analytical approach and is based on library research. First, the chains of transmission of the ten narrations were examined through relevant biographical and hadith sources, and their reliability was assessed according to the principles of ʿilm al-rijāl. Subsequently, their textual and semantic dimensions were analyzed, with particular attention to the context and scope of the recommendations concerning salt consumption. Finally, the findings were compared with relevant evidence from modern medical studies.

Findings

The examination of the chains of transmission indicates that five narrations (the first, second, seventh, ninth, and tenth) are classified as authentic, while four narrations (the third, fifth, sixth, and eighth) are considered weak. The fourth narration, although initially regarded as weak, was accepted following further examination. Among these reports, three have particularly strong transmission credentials, being supported by connected chains involving reliable transmitters. The semantic analysis further indicates that the first narration recommends consuming salt at the beginning and end of a meal, rather than excessive or unrestricted intake. The seventh narration highlights salt's role as a condiment that enhances the taste of food, while the tenth addresses its use in connection with scorpion stings. The comparison with modern medical findings suggests that salt and certain salt-derived compounds have physiological and, in specific contexts, antimicrobial properties. Nevertheless, excessive salt consumption is associated with adverse health effects.

Conclusion

The apparent contradiction between the narrations in Faḍl al-Milḥ and contemporary medical recommendations can be addressed by considering the semantic scope of the narrations and distinguishing moderate consumption from excessive intake. The narrations do not necessarily advocate unrestricted salt consumption; rather, their recommendations may be understood within the limits of moderation. Accordingly, the first narration, in particular, can be interpreted

in a manner broadly compatible with contemporary principles of dietary health. Claims concerning the therapeutic effects of salt in specific conditions, however, require independent assessment through reliable clinical evidence. The study's contribution lies in bringing together the sanad-based and semantic analysis of this group of narrations and their evaluation in relation to modern medical knowledge.

پیش انتشار

پژوهش‌نامه
علوم حدیث تطبیقی

بررسی سندی و دلالی روایات باب فضل الملح کتاب کافی و سنجش آن با دانش نوین پزشکی

احمد ربانی خواه،*[1] حجت الله حکم آبادی،[2] علی عربی آیسک[3]

۱. دانشیار علوم قرآن و حدیث دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران. (نویسنده مسئول) Rabbani.kh@hsu.ac.ir
۲. دکترای علوم قرآن و حدیث، سبزوار، ایران. hojath٤٩@gmail.com
۳. استادیار، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، قم، ایران. arabi@quran.ac.ir

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:
مقاله پژوهشی

تاریخچه مقاله:
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۰/۲۰
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۱۲/۱۵
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۱/۰۲
تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۱/۰۹

کلیدواژه‌ها:
حدیث،
فضل الملح،
بررسی سندی،
بررسی محتوایی،
دانش پزشکی.

چکیده

احادیث معصومان(ع)، پس از قرآن، دومین منبع معارف اسلامی هستند و رهنمودهای ارزشمندی درباره سلامت جسم و روح ارائه می‌دهند. بخشی از این روایات به بهداشت، تغذیه و درمان اختصاص دارد. در احادیث باب "فضل الملح" کتاب کافی، فواید نمک و نقش آن در پیشگیری و درمان برخی بیماری‌ها مورد تأکید قرار گرفته است. دیدگاه پزشکی معاصر که بر کاهش مصرف نمک تأکید دارد، در ظاهر با این احادیث تفاوت دارد. این پژوهش، با رویکرد توصیفی-تحلیلی و بررسی منابع حدیثی، به تحلیل این تفاوت پرداخته است. یافته‌ها نشان می‌دهد برخی از این روایات، که با اصول علمی نیز همخوانی دارند، به نقش نمک در پیشگیری از بیماری‌ها اشاره دارند. علاوه بر این، صحت برخی دیگر را می‌توان از طریق تجربه و آزمون تأیید کرد. در نتیجه، مصرف منظم، محدود و همراه با اعتدال نمک، مطابق با آموزه‌های روایی، در پیشگیری از برخی بیماری‌ها مؤثر است و یافته‌های علمی نیز این توصیه را تأیید می‌کنند. در مقابل، استفاده بیش از حد نمک می‌تواند سلامت جسم را تهدید کند.

ناشر: جامعة المصطفی (ص) العالمیة.

© نویسندگان.

مقدمه

در منابع حدیثی شیعه و اهل سنت، روایاتی با عنوان فضل الملح وجود دارد که به فواید و خواص نمک پرداخته و بر استفاده از آن تأکید کرده‌اند . (ابن ماجه، بی¬تا، ج۲: ۱۱۰۲؛ برقی، ۱۳۷۱ق، ج۲: ۵۹۳؛ ابن بابویه، ۱۴۱۳ق، ج۳: ۳۷؛ طب الامام الرضا (ع) (رساله الذهبیه): ۵۱؛ الأصول الستة عشر: ۱۲؛ تحف العقول: ۱۲؛ دعائم الإسلام، ج۲: ۱۱۴؛ عیون أخبار الرضا (ع)، ج۲: ۴۲؛ المقنع: ۵۴۴؛ خصال، ج۲: ۶۲۳ و ۳۷؛ إعتقادات إمامیة: ۱۱۵؛ تصحیح اعتقادات الإمامیة: ۱۴۴؛ طب النبی (ص): ۲۲؛ مکارم الأخلاق: ۱۴۲؛ روضة المتقین، ج۷: ۵۳۶؛ الوافی، ج۱۹: ۳۱۹؛ وسائل الشیعة، ج۲۴: ۴۰۳؛ مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول، ج۲۲: ۱۵۴؛ بحار الأنوار، ج۵۹: ۱۶۰؛ طب الأئمة (ع): ۱۰۹). در کتاب کافی، مهم‌ترین اثر حدیثی شیعه، ده حدیث مستقل درباره ارزش و خواص نمک در باب فضل الملح آمده است.

کتاب الکافی تألیف ثقه الاسلام محمد بن یعقوب کلینی رازی (م۳۲۹ق)، جامع‌ترین و مهم‌ترین اثر در میان کتب اربعه شیعه است. جایگاه کلینی و کتاب الکافی در میان اندیشمندان مسلمان و شیعه مورد ستایش قرار گرفته است. نجاشی وی را پیشوای دانشمندان شیعه در زمان خود و موثق‌ترین فرد در حدیث می‌داند (نجاشی، ۱۴۰۷: ۳۷۷)، و شیخ طوسی او را دانشمندی مورد اعتماد و عالم به احادیث معرفی کرده است (شیخ طوسی، بی‌تا: ۱۳۶). همچنین، الکافی از معتبرترین و جامع‌ترین کتب شیعه محسوب می‌شود (شیخ مفید، ۱۴۱۴: ۲۷؛ فیض کاشانی، ۱۴۰۶، ۱: ۱۵؛ مجلسی، ۱۴۰۴، ۱: ۱۵)، و مناقشات درباره اعتبار برخی احادیث آن، خللی در ارزش کلی این کتاب وارد نکرده است.

در مقابل، یافته‌های پزشکی جدید نشان می‌دهند که مصرف زیاد نمک برای سلامت انسان مضر است و جلوگیری از مصرف زیاد آن به یک مطالبه عمومی تبدیل شده است. پزشکان نیز همواره توصیه می‌کنند که از مصرف نمک فراتر از حد مجاز اجتناب شود. این اختلاف، ضرورت بررسی اعتبار این احادیث را از منظر نقد بیرونی و درونی حدیث روشن می‌سازد. پژوهش حاضر می‌کوشد تا این مسئله را با رویکردی علمی و بر اساس موازین نقد حدیث بررسی کند.

پیشینه پژوهش

مطالعه درباره خواص خوراکی‌ها از قرن سوم به بعد گسترش یافته است. گذشته از منابع علمی مانند کتاب الطب، طب النبی، طب الائمه، کتب الأطعمه و کتب الأطعمه و الأشربه، در کتاب الذریعه به ۵۸ اثر مرتبط با این موضوع اشاره شده است(آقا بزرگ تهرانی، ۱۴۰۸ق، ۲: ۲۱۷، ۱۵: ۱۳۶)در دوره معاصر نیز پژوهش‌های متعددی در این زمینه انجام شده است، از جمله آیت‌الله ری‌شهری در موسوعة الأحادیث الطبیة به گردآوری روایات مربوط به خواص خوراکی‌ها و گیاهان دارویی پرداخته است.

علاوه بر این، تألیفات علمی نظیر شرحی بر نمک طعام – پتاس و پراکندگی آنها در ایران از فریده حلمی، نمک خوراکی نوشته سعید نیایش، و مقالات پژوهشی مانند نمک (کاظم ودیعی)، تبار شناسی روایات طبی (علی نصیری)، درآمدی برجایگاه روایات پزشکی (مهدی مهریزی) و تحلیل گزاره‌های پزشکی در اسلام، حیطه‌های تعامل اسلام و طب (مهدی ابراهیمی)، نمونه‌هایی از مطالعات صورت‌گرفته در این حوزه هستند.

با این حال، در زمینه بررسی روایات مربوط به فضیلت نمک خوراکی و مقایسه آن با دانش پزشکی معاصر تاکنون پژوهش مستقلی انجام نشده است، که همین موضوع پژوهش حاضر را جدید و نوآورانه می‌سازد.

۱. بررسی روایات باب فضل الملح کتاب کافی

روایات باب فضل الملح بخشی از احادیث الکافی است که در باب الأطعمه جای دارد. این بخش به بررسی ارزش و خواص مواد خوراکی می‌پردازد. در آثار اهل سنت، این موضوع کمتر مورد توجه قرار گرفته است و برخی منابع حدیثی مانند صحیح نسائی و صحیح مسلم فاقد باب الأطعمه هستند، در حالی که صحیح بخاری، ترمذی و ابی داوود باب الملح ندارند (بخاری، ۱۴۰۷، ۵: ۲۰۵۴؛ ترمذی، بی‌تا، ۴: ۷۰؛ ابی داوود، بی‌تا، ۳: ۳۹۴). سنن ابن ماجه تنها یک حدیث در باب الملح ذکر کرده که متروک است (ابن ماجه، بی‌تا، ۲: ۱۱۰۲). برخی آثار اهل سنت، احادیث مربوط به الملح را در زمره احادیث موضوعه قرار داده‌اند (ابن جوزی، ۱۳۸۶، ۲: ۲۸۹، ح۱۲۱۹؛ ابن عراقی کنانی، ۱۳۹۹، ۲: ۲۶۶، ح۱۵۷۴؛ سیوطی، ۱۳۹۵، ۲: ۳۱۲، ح۱۸۲۹).

در مقابل، احادیث شیعه توجه بیشتری به این موضوع داشته‌اند. برای نمونه، الکافی به‌تنهایی ده حدیث درباره فضل الملح را در بابی مستقل گردآوری کرده است (کلینی، ۱۴۰۷، ۶: ۳۲۵). این احادیث به تشکیل یک خانواده حدیثی کوچک منجر شده‌اند که در آن، خواص نمک، نحوه استفاده از آن، و توصیه‌های پیامبر اکرم (ص)، امام علی (ع)، صادقین (ع)، امام کاظم (ع) و امام رضا (ع) درباره مصرف نمک مورد بررسی قرار گرفته است.

۲. بررسی سندی و دلالی روایات باب فضل الملح کتاب کافی

کلینی در کتاب کافی ده روایت درباره فضل الملح آورده است که ابتدا سند و متن آنها بررسی می‌شود. برای فهم بهتر، ترجمه احادیث ارائه شده و پیام‌های نهفته در آن‌ها بیان می شود. همچنین در تحلیل سند احادیث، مباحث رجالی در حد نیاز و ضرورت مطرح خواهد شد.

۲-۱. روایت نخست: ضرورت استفاده از نمک برای پیشگیری از بیماری

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنِ ابْنِ بُكَيْرٍ عَنْ زُرَارَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: «قَالَ النَّبِيُّ ص لِأَمِيرِالْمُؤْمِنِينَ ع يَا عَلِيُّ افْتَتِحْ بِالْمِلْحِ فِي طَعَامِكَ وَ اخْتِمْ بِالْمِلْحِ فَإِنَّهُ مَنِ افْتَتَحَ طَعَامَهُ بِالْمِلْحِ وَ خَتَمَهُ بِالْمِلْحِ دَفَعَ اللَّهُ عَنْهُ سَبْعِينَ نَوْعاً مِنْ أَنْوَاعِ الْبَلَاءِ أَيْسَرُهَا الْجُذَامُ». (کلینی، ۱۴۰۷، ۶: ۳۲۵)

۲-۱-۱. بررسی سندی

علامه مجلسی این روایت را «موثق کالصحیح» ارزیابی کرده است (مجلسی، ۱۴۰۴، ۲۲: ۱۵۴)، یعنی تمامی راویان آن در منابع رجال شیعه به وثاقت شناخته شده‌اند، حتی اگر برخی غیر امامی باشند (عاملی، ۱۴۰۸: ۷۷؛ عاملی، ۱۴۰۱: ۹۳؛ بهائی عاملی، بی‌تا: ۲۶۹). او در مرآة العقول همواره «موثق» را با قید «کالصحیح» آورده است تا نشان دهد حدیث موثق از نظر وی معادل حدیث صحیح در اصطلاح متأخران است (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج۱: ۱۸۰ و ۱۸۵و ۲۱۷ و ۳۲۴؛ ج۲: ۷۹ و ۱۵۵ و ۲۷۷). شیخ طوسی نیز تمامی راویان این حدیث را امامی و ثقه معرفی کرده و تنها درباره حکم بن بکیر اظهار داشته است: «فطحی المذهب إلا أنه ثقة» (شیخ طوسی، بی‌تا: ۳۰۴)، که نشان‌دهنده اعتماد به وی است. کشی نیز او را از اصحاب اجماع دانسته است (کشی، ۱۴۰۹: ۳۷۵).

۲-۱-۲. بررسی مضمونی و محتوایی

این حدیث از امام صادق (ع)، نقل شده توسط زراره، بیان می‌کند که پیامبر (ص) به علی (ع) توصیه کرده‌اند غذای خود را با نمک آغاز و پایان دهد تا خداوند هفتاد بلا، از جمله جذام، را از او دور کند.

پیام‌های اصلی این روایت عبارت‌اند از:

۱. توصیه به آغاز غذا با نمک.
۲. تأکید بر پایان غذا با نمک.
۳. نقش نمک در دفع هفتاد نوع بیماری، از جمله جذام.
۴. مفهوم پیشگیری از بلاها در عبارت «دَفَعَ اللَّهُ عَنْهُ سَبْعِينَ نَوْعاً مِنْ أَنْوَاعِ الْبَلَاءِ».
۵. ارتباط این پیشگیری با اراده و مشیت الهی، مطابق با عبارت «دَفَعَ اللَّهُ».

۲-۲. روایت دوم: ضرورت استفاده از نمک برای درمان بیماری

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص لِعَلِيٍّ ع يَا عَلِيُّ افْتَتِحْ طَعَامَكَ بِالْمِلْحِ وَ اخْتِمْ بِالْمِلْحِ فَإِنَّ مَنِ افْتَتَحَ طَعَامَهُ بِالْمِلْحِ وَ خَتَمَ بِالْمِلْحِ عُوفِيَ مِنِ اثْنَيْنِ وَ سَبْعِينَ نَوْعاً مِنْ أَنْوَاعِ الْبَلَاءِ مِنْهُ الْجُذَامُ وَ الْجُنُونُ وَ الْبَرَصُ» (کلینی، ۱۴۰۷، ۶: ۳۲۶)

۲-۲-۱. بررسی سندی

علامه مجلسی این حدیث را «حسن»[1] ارزیابی کرده است (مجلسی، ۱۴۰۴، ۲۲: ۱۵۴)، که احتمالاً به دلیل حضور ابراهیم بن هاشم، پدر علی بن ابراهیم، در سند آن است. هرچند در منابع رجالی به وثاقت او تصریح نشده، اما بر اساس قرائن، او «ثقه علی التحقیق» محسوب می‌شود و پذیرش روایات او ترجیح دارد (حلی، ۱۳۸۱ق: ۵). دیدگاه نجاشی و شیخ طوسی درباره ابراهیم بن هاشم نیز حاکی از اعتماد اصحاب به وی است(نجاشی، ۱۴۰۷: ۱۶؛ طوسی، بی‌تا: ۱۲).

۲-۲-۲. بررسی مضمونی و محتوایی

این حدیث از امام صادق (ع)، نقل شده توسط هشام بن سالم، تأکید می‌کند که پیامبر(ص) به علی(ع) توصیه کرده‌اند غذا را با نمک آغاز و با نمک پایان دهد تا خداوند هفتاد و دو درد، از جمله جذام، جنون و پیسی، را از او دور کند. این روایت از نظر محتوا تفصیل بیشتری نسبت به روایت نخست دارد، زیرا میزان تأثیر نمک از دفع هفتاد درد به درمان هفتاد و دو درد ارتقا یافته و نمونه‌های بیماری‌ها از یک مورد به سه مورد افزایش یافته است.

پیام‌های اصلی حدیث شامل موارد زیر است:

۱. دستور خاص به آغاز غذا با نمک، مشابه روایت نخست.
۲. تأکید بر پایان غذا با نمک، که وجه تمایز این روایت با روایت قبلی است.
۳. اشاره به «عُوفِیَ مِنِ اثْنَیْنِ وَ سَبْعِینَ»، که مفهوم رهایی از بلا و بیماری را منتقل می‌کند.

۲-۳. روایت سوم: نمک، دارویِ یگانه

عَلِیُّ بْنُ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِیهِ عَنْ إِسْمَاعِیلَ بْنِ مَرَّارٍ عَنْ یُونُسَ عَنْ رَجُلٍ عَنْ سَعْدٍ الْإِسْکَافِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ ع قَالَ: «إِنَّ فِی الْمِلْحِ شِفَاءً مِنْ سَبْعِینَ دَاءً أَوْ قَالَ سَبْعِینَ نَوْعاً مِنْ أَنْوَاعِ الْأَوْجَاعِ ثُمَّ قَالَ لَوْ یَعْلَمُ النَّاسُ مَا فِی الْمِلْحِ مَا تَدَاوَوْا إِلَّا بِهِ» (کلینی، ۱۴۰۷، ۶: ۳۲۶)

۲-۳-۱. بررسی سندی

علامه مجلسی این حدیث را «مجهول»[2] دانسته است (مجلسی، ۱۴۰۴، ۲۲: ۱۵۴)، زیرا عبارت مبهم «رجل» در سند نشان‌دهنده نامعلوم بودن راوی و ضعف و ارسال روایت است. علاوه بر این، سعد الاسکاف (سعد بن طریف) در سند حدیث حضور دارد که نجاشی با تعبیر «یعرف و ینکر» به اختلاف نظر درباره شخصیت او اشاره کرده است. برخی رجالیون به ضعف او تصریح کرده‌اند (ابن غضائری، بی‌تا، ۱: ۶۴)، در حالی که برخی دیگر او را صحیح‌الحدیث دانسته‌اند (شیخ طوسی، ۱۴۲۷: ۱۱۵). این اختلافات، ضعف سندی روایت را تأیید می‌کند. دلیل ترجیح ضعف سعد بن طریف بر توثیق او، اولویت یافتن دیدگاه ناقدان متخصص بر توصیف‌کنندگان است. از یک سو، نجاشی (به‌عنوان برجسته‌ترین رجالی شیعه) با تعبیر دقیق «یعرف و ینکر» و ابن‌غضائری با تضعیف صریح، وی را تضعیف کرده‌اند. این در حالی است که رجال‌شناسان برجسته اهل سنت نیز همگی او را ضعیف شمرده‌اند(خزرجی، ۱۴۱۶، ۱: ۱۳۴؛ذهبی، ۱۳۸۲، ۲: ۱۲۲؛ ابن‌حبان، ۱۳۹۶، ۱: ۳۵۷؛عسقلانی، ۱۴۰۶: ۲۳۱) در آن سو، تعبیر «صحیح الحدیث» شیخ طوسی، با تضعیفات مذکور قابل جمع بوده و الزاماً به معنای توثیق مطلق نیست. بنابراین، با توجه به شهرت و تخصص ناقدان، قول به ضعف سعد بن طریف ارجحیت دارد.

---

[1]. حدیث حسن، روایتی است که تمام شرائط روایت صحیح را دارد، ولی به عدالت یک، یا چند راوی در منابع رجالی تصریح نشده و تنها به مدح و ستایش او اکتفا شده باشد. (شهید ثانی، ۱۳۸۱، ۶۸؛ شیخ بهائی، ۱۳۸۲، ۵۳۸؛ مامقانی، ۱۴۱۱، ۱: ۱۶۰)

[2]. اصطلاح «مجهول» در علم رجال وصفی برای راوی است که علامه مجلسی در توصیف روایت به‌کار برده است. این واژه به معنای ناشناس بودن راوی در هویت، احوال یا صفات است (ابن‌غضائری، ۱۳۸۰، ۹۸، ۸۴ و ۸۵). اگر مجهولیت مربوط به وجود راوی باشد، او را «مجهول العین» و اگر به صفات ظاهری و باطنی او مربوط باشد، «مجهول الحال» می‌نامند (عتر، ۱۴۱۸، ۸۹). روایت شخص مجهول از نظر حدیث‌شناسی نامعتبر است، زیرا ذکر نام چنین راوی‌ای در سند، موجب انقطاع، ارسال و عدم اتصال سند می‌شود.

۲-۳-۲. بررسی مضمونی و محتوایی

این حدیث از امام باقر (ع) بر نقش درمانی نمک تأکید دارد و بیان می‌کند که نمک قابلیت درمان هفتاد نوع بیماری را دارد. پیام‌های اصلی این روایت شامل موارد زیر است: اهمیت نمک در درمان بیماری‌ها، ضرورت آگاهی مردم از فواید منحصر به فرد آن، و تشویق افراد به تحقیق و کشف خواص درمانی نمک. این نکات نشان‌دهنده جایگاه نمک به‌عنوان یک عنصر مؤثر در سلامت و درمان است.

۲-۴. روایت چهارم: نمک برفرازِ آزموده ترین داروها

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ يَحْيَى عَنْ جَدِّهِ الْحَسَنِ بْنِ رَاشِدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: « قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع ابْدَءُوا بِالْمِلْحِ فِي أَوَّلِ طَعَامِكُمْ فَلَوْ يَعْلَمُ النَّاسُ مَا فِي الْمِلْحِ لَاخْتَارُوهُ عَلَى الدِّرْيَاقِ الْمُجَرَّبِ»

۲-۴-۱. بررسی سندی

تمامی راویان این روایت، امامی و ثقه هستند. نام قاسم بن یحیی بن الحسن بن راشد در رجال نجاشی و شیخ طوسی ذکر شده، اما تصریحی بر وثاقت یا ضعف او نیامده است. در مقابل برخی به ضعف او اشاره کرده‌اند(ابن غضائری، ۱۳۸۰: ۸۶؛ علامه حلی، ۱۳۸۱: ۲۴۸)، با این حال، تحقیقات مرکز نور، بر اساس نرم‌افزار «درایه النور»، وی را ثقه دانسته و صحت سند این روایت را تأیید کرده‌اند.

۲-۴-۲. بررسی مضمونی و محتوایی

این حدیث بر اهمیت نمک در تغذیه و درمان تأکید دارد و بیان می‌کند که در صورت آگاهی مردم از خواص آن، نمک را بر داروهای آزموده شده ترجیح می‌دهند. پیام‌های اصلی این روایت عبارت‌اند از: تأثیر نمک در تغذیه و سلامت، نقش آن در آداب و رسوم غذایی، ضرورت آگاهی عمومی درباره فواید درمانی نمک، و جایگاه نمک به‌عنوان یک داروی تجربه‌شده («الدریاق المجرب»). این نکات نشان‌دهنده نیاز به تحقیقات علمی بیشتر درباره تأثیر نمک در پزشکی و تغذیه است.

۲-۵. روایت پنجم: نمک، عامل مزه دارشدن غذا و سلامت بدن

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ بَكْرِ بْنِ صَالِحٍ عَنِ الْجَعْفَرِيِّ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الْأَوَّلِ(ع) قَالَ: « لَا يُخْصِبُ خِوَانٌ لَا مِلْحَ عَلَيْهَا وَ أَصَحُّ لِلْبَدَنِ أَنْ يُبْدَأَ بِهِ فِي أَوَّلِ الطَّعَامِ».

۲-۵-۱. بررسی سندی

بر اساس دیدگاه علامه مجلسی، این حدیث دارای سند ضعیف است (مجلسی، ۱۴۰۴، ۲۲: ۱۵۵). بکر بن صالح رازی نیز میان محققین مورد تردید بوده و برخی علمای رجال به ضعف او اشاره کرده‌اند(نجاشی ۱۴۰۷: ۱۰۹؛ ابن‌غضائری، بی‌تا، ۱: ۴۴؛ علامه حلی ۱۳۸۱: ۲۰۸). بنابراین، این روایت از نظر برخی منابع ضعیف محسوب می‌شود. با این حال، پژوهش‌های مرکز نور، از طریق نرم‌افزار «درایه النور»، بر وثاقت بکر بن صالح و صحت سند این حدیث تأکید دارند.

۲-۵-۲. بررسی مضمونی و محتوایی

امام کاظم (ع) می‌فرمایند که سفره‌ای بدون نمک بی‌برکت است و توصیه می‌کنند که غذا با نمک آغاز شود، زیرا برای سلامت بدن بهتر است. این حدیث دو پیام اصلی دارد: نخست، اهمیت نمک در تغذیه، زیرا نبود آن سفره را بی‌برکت و غذا را ناگوار می‌سازد؛ دوم، توصیه‌ای بهداشتی مبنی بر اینکه مصرف نمک در آغاز غذا فوایدی برای سلامت دارد و نبود آن می‌تواند از تأثیر مطلوب غذا بکاهد («لا یخصب خِوان»).

۲–۶. روایت ششم: پشیمانی و افسوس غفلت کنندگان از نمک

حُمَیْدُ بْنُ زِیَادٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ سَمَاعَةَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْحَسَنِ الْمِیثَمِیِّ عَنْ سُکَیْنِ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ فُضَیْلٍ الرَّسَّانِ عَنْ فَرْوَةَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ(ع) قَالَ: «أَوْحَی اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ إِلَی مُوسَی بْنِ عِمْرَانَ(ع) أَنْ مُرْ قَوْمَکَ یَفْتَتِحُوا بِالْمِلْحِ وَ یَخْتَتِمُوا بِهِ وَ إِلَّا فَلَا یَلُومُوا إِلَّا أَنْفُسَهُمْ»

۲–۶–۱. بررسی سندی

به دلیل وجود راویان واقفی و زیدی مذهب در سند این روایت، تردیدی وجود ندارد که روایت ضعیف است. سه راوی اول واقفی هستند. (نجاشی، ۱۴۰۷: ۱۳۲و ۲۵۵؛ رجال‌الطوسی: ۳۳۵؛ شیخ طوسی، ۱۴۲۷: ۳۳۲؛ کشی، ۱۴۹۰: ۴۶۸) علامه مجلسی نیز این روایت را « مجهول» دانسته است. (مجلسی،۱۴۰۴، ۲۲: ۱۵۵).

۲–۶–۲. بررسی مضمونی و محتوایی

امام باقر (ع) فرمود: حضرت موسی (ع) از خدا فرمان یافت به قوم خویش دستور بده تا غذا را با نمک شروع کنند و با نمک به فرجام برند و اگر چنین نکنند باید فقط خود را سرزنش کنند. پیام‌های این حدیث به قرار زیر است:

۱. اهمیت جنبه بهداشتی نمک: اعلام خداوند به حضرت موسی (ع) برای فرمان دادن به قومش جهت شروع کردن و پایان دادن غذا با نمک.
۲. اهمیت توجه به اعمال و تصمیمات فردی در زندگی: متخلفان از این فرمان، فقط خود را سرزنش کنند.

۲–۷. روایت هفتم: نمک شایسته ترین افزودنی به غذا

مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ أَبِی مَحْمُودٍ قَالَ: « قَالَ لَنَا الرِّضَا(ع):أَیُّ الْإِدَامِ أَحْرَی(أمری)؟ فَقَالَ بَعْضُنَا: اللَّحْمُ وَ قَالَ بَعْضُنَا: الزَّیْتُ وَ قَالَ بَعْضُنَا: اللَّبَنُ فَقَالَ هُوَ(ع): لَا بَلِ الْمِلْحُ وَ لَقَدْ خَرَجْنَا إِلَی نُزْهَةٍ لَنَا وَ نَسِیَ بَعْضُ الْغِلْمَانِ الْمِلْحَ فَذَبَحُوا لَنَا شَاةً مِنْ أَسْمَنِ مَا یَکُونُ فَمَا انْتَفَعْنَا بِشَیْءٍ حَتَّی انْصَرَفْنَا»

۲–۷–۱. بررسی سندی

تمامی راویان این روایت، امامی و ثقه هستند (نجاشی، ۱۴۰۷: ۳۵۳؛ شیخ طوسی، ۱۴۲۷: ۳۵۱؛ نجاشی، ۱۴۲۷: ۵۹؛ علامه حلی، ۱۳۸۱: ۳)؛ از این رو حدیث، «صحیح» است. (مجلسی، ۱۴۰۴، ۲۲: ۱۵۵).

۲–۷–۲. بررسی مضمونی و محتوایی

امام رضا (ع) در این حدیث بر اهمیت نمک در تغذیه تأکید کرده و آن را برتر از سایر چاشنی‌ها مانند گوشت، روغن و شیر دانسته‌اند. این روایت، علاوه بر بیان ارزش نمک، دو نکته اساسی را دربر دارد:

۱. اهمیت نمک در تغذیه روزمره: نمک به‌عنوان ذائقه‌پسندترین و شایسته‌ترین چاشنی غذا، نقشی برجسته در مطلوبیت و لذت‌بخش شدن غذا دارد. این بیان نشان‌دهنده جایگاه نمک در بهبود طعم خوراکی‌ها است.
۲. بیان یک تجربه عملی: امام (ع) با نقل یک تجربه شخصی، تأکید می‌کنند که حتی بهترین غذاها بدون نمک فاقد لذت و مطلوبیت هستند. این روایت نه‌تنها یک تأکید بر ارزش نمک، بلکه یک آموزش عملی درباره تأثیر آن بر غذاست.

این حدیث می‌تواند مبنایی برای مطالعات بیشتر درباره نقش نمک در بهبود طعم و تجربه خوردن غذا باشد

۲–۸. روایت هشتم: نمک، برطرف کنندهٔ لکه‌های صورت

عَنْهُ عَنْ یَعْقُوبَ بْنِ یَزِیدَ رَفَعَهُ قَالَ: «قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ(ع) مَنْ ذَرَّ عَلَی أَوَّلِ لُقْمَةٍ مِنْ طَعَامِهِ الْمِلْحَ ذَهَبَ عَنْهُ

بِنَمَشِ الْوَجْهِ».

۲-۸-۱. بررسی سندی

علامه مجلسی این حدیث را مرفوع دانسته است (مجلسی، ۱۴۰۴، ۲۲: ۱۵۵)، که افتادگی در ابتدای سند، آن را در شمار احادیث ضعیف قرار می‌دهد. برخی معتقدند ضمیر در سند به محمد بن یحیی بازمی‌گردد، اما این ارتباط در کتاب کافی اثبات نشده است. احتمال دیگر، بازگشت ضمیر به احمد بن محمد بن عیسی است که تنها در صورت اثبات روایت او از یعقوب بن یزید اعتبار دارد. با این حال، تعداد روایات احمد بن محمد بن عیسی از یعقوب بن یزید محدود بوده و مواردی از تحریف در اسناد آن‌ها ثبت شده است که احتمال تحریف در دیگر موارد را تقویت می‌کند.

در برخی نسخه‌های معتبر کافی، روایت محمد بن یحیی از احمد بن محمد از یعقوب بن یزید آمده، اما در برخی اسناد، نام محمد بن احمد جای احمد بن محمد ذکر شده که احتمال تحریف را مطرح می‌کند. با توجه به فراوانی روایات محمد بن احمد بن یحیی از یعقوب بن یزید و تکرار واسطه محمد بن احمد میان محمد بن یحیی و یعقوب بن یزید، احتمال تغییر نام محمد بن احمد به احمد بن محمد در اسناد محمد بن یحیی بالاست (زنجانی، ۱۴۲۹، ۲: ۱۹۸). این تحلیل نشان‌دهنده ضرورت دقت در بررسی اسناد حدیثی و توجه به موارد احتمالی تحریف در نقل روایت‌ها است.

۲-۸-۲. بررسی مضمونی و محتوایی

امام صادق (ع) فرمود: هرکس بر نخستین لقمه از غذای خود نمک بپاشد، لکه‌های صورت او از میان می رود. این مضمون در علوم تجربی و با توجه به آزمایشات انجام شده بر روی نمک، نیز مورد تأیید است. نظر به خاصیت ضد عفونی کنندگی نمک، حل کردن مقداری نمک دریا در آب و شستشوی بدن در آن و ماساژ دادن پوست باعث زیبایی و لطافت آن می شود. زیرا با پاک کردن سطح پوست، سبب تنفس بهتر پوست می‌شود و با جذب انواع املاح معدنی به سالم سازی و شفاف سازی پوست کمک می‌کند. (دریایی، ۱۳۹۱: ۱۲۸)

این روایت به اثرات بهداشتی نمک و اهمیت استفاده از آن اشاره دارد و این موضوع نشان‌دهنده اثرات مثبت و درمانی نمک در بهبود مشکلات پوستی است.

۲-۹. روایت نهم: نمک، دارو و پادزهر آزمودهٔ بی همتا و تسکین دهنده درد

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ أَبِي أَيُّوبَ الْخَزَّازِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ: «إِنَّ الْعَقْرَبَ لَسَعَتْ رَسُولَ اللَّهِ (ص) فَقَالَ لَعَنَكِ اللَّهُ فَمَا تُبَالِينَ مُؤْمِناً آذَيْتِ أَمْ كَافِراً ثُمَّ دَعَا بِالْمِلْحِ فَدَلَكَهُ فَهَدَتْ ثُمَّ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ(ع) لَوْ يَعْلَمُ النَّاسُ مَا فِي الْمِلْحِ مَا بَغَوْا مَعَهُ دِرْيَاقاً»

۲-۹-۱. بررسی سندی

همه راویان این روایت امامی و ثقه هستند و روایت، صحیح و مسند است اگر چه علامه مجلسی این حدیث را «حسن» دانسته است (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ۲۲: ۱۵۵).

۲-۹-۲. بررسی مضمونی و محتوایی

علی بن ابراهیم از پدرش از ابن ابی عمیر از ابی ایوب خزاز از محمد بن مسلم نقل کرده که گفت: "عقربی رسول خدا (ص) را نیش زد. ایشان فرمودند: خدا لعنتت کند. برایت فرقی نمی‌کند که مؤمنی را آزار دهی یا کافری را. سپس نمک خواست و آن را روی محل نیش مالید و دردش آرام شد. سپس امام باقر (ع) فرمودند: اگر مردم می‌دانستند چه خاصیتی در نمک وجود دارد، دیگر نیازی به دارو نداشتند. نکات زیر از محتوای این روایت قابل فهم است:

۱. دقت به جنبه اخلاقی و تربیتی روایت: واکنش رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله) به نیش زدن عقرب و لعن عقرب از سوی پیامبر اکرم و انتقاد از کار عقرب.

۲. استفاده از نمک برای تسکین درد توسط پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله).
۳. خاصیت درمانی فوق العاده نمک: امام باقر (علیه‌السلام) به خواص درمانی نمک اشاره کرده‌اند.

۲-۱۰. روایت دهم: نمک، مؤثّرترین داروی گزیدگی

عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِیهِ وَ عَمْرِو بْنِ إِبْرَاهِیمَ جَمِیعاً عَنْ خَلَفِ بْنِ حَمَّادٍ عَنْ یَعْقُوبَ بْنِ شُعَیْبٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ(ع):«قَالَ: لَدَغَتْ رَسُولَ اللَّهِ(ص) عَقْرَبٌ فَنَفَضَهَا وَ قَالَ لَعَنَکِ اللَّهُ فَمَا یَسْلَمُ مِنْکِ مُؤْمِنٌ وَ لَا کَافِرٌ ثُمَّ دَعَا بِالْمِلْحِ فَوَضَعَهُ عَلَی مَوْضِعِ اللَّدْغَةِ ثُمَّ عَصَرَهُ بِإِبْهَامِهِ حَتَّی ذَابَ ثُمَّ قَالَ لَوْ یَعْلَمُ النَّاسُ مَا فِی الْمِلْحِ مَا احْتَاجُوا مَعَهُ إِلَی دِرْیَاقٍ».

۲-۱۰-۱. بررسی سندی

در نگاه علامه مجلسی، این حدیث « صحیح» است. (مجلسی،۱۴۰۴، ۲۲: ۱۵۶) با این همه، نجاشی، محمد بن خالد برقی (پدر احمد بن ابی عبدالله) را ضعیف دانسته است: «کان محمد ضعیفا فی الحدیث»، (نجاشی، ۱۴۰۷: ۳۳۵) اما شیخ طوسی و علامه حلی به وثاقت او تصریح کرده اند. (شیخ طوسی، ۱۴۲۷: ۳۶۳؛ علامه حلی، ۱۳۸۱: ۱۳۹) در این باره، قول شیخ طوسی و علامه حلی مرجح است. (نرم افزار درایه النور ذیل این سند)

۲-۱۰-۲. بررسی مضمونی و محتوایی

در این روایت، امام صادق (ع) از حادثه‌ای نقل می‌کنند که طی آن پیامبر اکرم (ص) پس از گزیدگی توسط کژدم، نمک را بر محل گزش قرار داده و آن را مالش دادند تا حل شود. سپس فرمودند: «اگر مردم از آنچه در نمک است آگاه بودند، دیگر به هیچ پادزهری نیاز نداشتند.»

این حدیث به دو نکته مهم اشاره دارد

۱. ارزش و اهمیت نمک: نمک تسکین دهندهٔ درد است و یکی از خواص نمک طبیعی بیرون کردن زهر و عفونت از بدن است. در تجربه نبوی، نمک بهترین داروی گزیدگی است.
۲. آموزش به مردم: عبارت پایانی حدیث نشـــان می‌دهد که مردم زمان پیامبر از خواص درمانی نمک آگاه نبودند: «لَوْ یَعْلَمُ النَّاسُ مَا فِی الْمِلْحِ مَا احْتَاجُوا مَعَهُ إِلَی دِرْیَاقٍ». اگر مردم از فواید نمک آگاه باشـــند، آن می‌تواند جایگزین داروهای پیچیده شود.

۳. اعتبار سنجیِ احادیث باب فضل الملحِ کافی

بر اساس یک رویکرد جامع و منظومه‌ای، ضروری است که پس از تحلیل جداگانه اسناد و دلالت های روایات مربوط به باب "الملح" در کتاب شریف کافی، روایات معتبر و قطعی این باب شناسایی و تحلیل شوند. این کار با هدف واکاوی تعارض ظاهری میان مضمون پذیرفته‌شده این روایات و یافته‌های علم تجربی معاصر در توصیه به کاهش مصرف نمک است. در این راستا، ابتدا روایات مستند جمع‌آوری و به ترتیب اولویت تحلیل می شوند. از رهگذر بررسی دقیق محتوای این روایات، نسبت و ارتباط آن با داده‌های علمی روز روشن خواهد شد.

۳-۱. اعتبار سنجیِ سندی

در بررسی ده روایت موجود در باب "فضل الملح"، نتایج تحلیل‌های سندی به شرح زیر است: روایت اول: موثق و صحیح ارزیابی شده است. روایت دوم: علامه مجلسی آن را "حسن" دانسته، اما بر اساس معیارهای دیگر، صحیح تلقی می‌شود. روایت سوم: دارای ضعف سندی آشکار است. روایت چهارم: باوجود اشارات به ضعف آن، پژوهش‌های تکمیلی صحت آن را تأیید کرده‌اند. روایت پنجم: از منظر ســندی ضـعیف اسـت، اما برخی محققان آن را صـحیح می‌دانند. روایت شـشـم: بدون هیچ‌گونه

تردیدی، ضعیف ارزیابی می‌شود. روایت هفتم: قطعاً صحیح محسوب می‌شود. روایت هشتم: در زمره روایات مرفوعه قرار گرفته و ضعیف است. روایت نهم و دهم: هر دو بر اساس تحلیل‌های سندی، صحیح ارزیابی شده‌اند.

تحلیل‌های سندی نشان می‌دهد:

۱. روایات صحیح: اول، دوم، هفتم، نهم و دهم.
۲. روایات ضعیف: سوم، پنجم، ششم و هشتم، هرچند در برخی موارد اختلاف نظر وجود دارد.
۳. روایت چهارم: ابتدا ضعیف تلقی شده، اما پژوهش‌های تکمیلی صحت آن را تأیید کرده‌اند.

شایان گفتن است که طبقه‌بندی روایات به صحیح و ضعیف، صرفاً بر اساس درجه اعتبار سندی و به‌منظور اولویت‌بندی در تحلیل نهایی تعارض با دانش پزشکی صورت گرفته است و به معنای طرد کامل روایات ضعیف‌السند نیست. بر اساس موازین علم رجال، روایات ضعیف‌السند در صورت هم‌مضمونی با روایات معتبر، می‌توانند به عنوان مؤید و پشتیبان برای مدلول روایات صحیح به کار روند. از آنجا که روایات سوم، پنجم، ششم و هشتم با روایات معتبر این باب (به‌ویژه روایت اول و هفتم) هماهنگی محتوایی دارند، از این قابلیت برخوردارند. با وجود این، تمرکز پژوهش حاضر بر روایات دارای حجیت سندی (صحیح، حسن و موثق) ناظر به ضرورت استناد به ادله معتبر در مقام داوری نهایی درباره تعارض با یافته‌های قطعی پزشکی است.

۳-۲. اعتبار سنجیِ مضمونی

تنها سه روایت با سند متصل از راویانی توثیق شده در باب «فضل الملح» کتاب کافی وجود دارد؛ دو روایت از پیامبر اکرم(ص) و یک روایت از امام رضا(ع) است. از نظر اهمیت مضمونی، به ترتیب حدیث نخست، حدیث دهم و حدیث هفتم در میان روایات از اهمیت بیشتری برخوردارند. در روایت نخست به تأثیراستفادهٔ پیوسته از نمک، پیش و پس از غذا، در پیشگیری از بیماری‌های متعدد و تداوم سلامتی بدن اشاره شده است. حدیث ده از تسکین یا درمان برخی گزیدگی ها با نمک سخن گفته است و هفتمین حدیث به ارز شمندی نمک در تغذیه و پسندیده کردن طعم غذا پرداخته است. اصل مدعای این دسته از روایات لزوم مصرف منظم و متعادل نمک در غذا است.

۳-۲-۱. بررسی مضمون و محتوای حدیث نخست (روایت اول باب)

در این روایت، پیامبر اکرم (ص) به امام علی (ع) سفارش می‌کنند که غذا را با نمک آغاز کرده و با نمک پایان دهد، تا از هفتاد بیماری مصون بماند. این حدیث از مهم‌ترین روایات باب فضل الملح در کتاب کافی بوده و مسئله اصلی این پژوهش را تشکیل می‌دهد.

چالش اصلی این پژوهش بررسی تفاوت میان دو گفتمان است: گفتمان علمی معاصر که بر کاهش مصرف نمک تأکید دارد، و گفتمان حدیثی که لزوم استفاده از نمک را مطرح می‌کند. برای رفع این تناقض ظاهری، لازم است حدیث از نظر دلالی تحلیل شده و ارتباط لفظی و معنایی میان مفاهیم آن بررسی شود. این مطالعه، زمینه را برای ارائه راهکاری مبتنی بر داده‌های پزشکی قطعی فراهم کرده و امکان تطبیق توصیه‌های روایی با یافته‌های پزشکی را مهیا می‌سازد.

۳-۲-۱-۱. مفهوم شناسی «ملح»

واژه مِلْح در فارسی به معنای «نمک» و « شور» و در انگلیسی معادل salt است که از واژه لاتین Sal مشتق شده است (قرشی، ۱۳۷۱، ۶: ۲۷۲). نمک، ماده‌ای سفید، بلوری و شورمزه است که از آب دریا و معادن استخراج شده و به‌راحتی در آب حل می‌شود. چینی‌ها حدود ۳۰۰۰ سال پیش از میلاد آن را کشف کرده‌اند (دهخدا، ۱۳۷۳، ۱۳: ۲۰۱۱۲؛ معین، ۱۳۷۱، ۴: ۴۸۱۶؛ حلمی، ۱۳۷۹: ۳). در شیمی، نمک‌ها ترکیبات یونی حاصل از واکنش یک اسید و باز هستند و از کاتیون‌های مثبت و آنیون‌های منفی تشکیل شده‌اند (نیایش، ۱۳۵۳: ۴). نمک پس از استخراج و تصفیه، حاوی عناصر مفیدی مانند سدیم، کلر، منیزیم، کلسیم، پتاسیم و روی است (دریایی، ۱۳۹۱: ۴۶ و ۹۹ و۱۳۷؛ نیایش، ۱۳۵۳: ۸). بدن انسان به این عناصر، به‌ویژه سدیم و کلر، نیاز دارد. کلر (Cl) برای تولید اسید کلریدریک معده ضروری بوده و به هضم غذا کمک می‌کند. سدیم (Na) همراه با پتاسیم، در تنظیم

فشار خون و تعادل مایعات بدن نقش دارد، و کمبود آن موجب ضعف، خستگی، بی‌اشتهایی و تهوع می‌شود (بدل‌زاده، ۱۳۹۰: ۸۷؛ شیدفر، ۱۳۹۳: ۱۷۹؛ نیایش، ۱۳۵۳: ۲۰)

۳-۲-۱-۲. مفهوم شناسی «جذام»

جذام بیماری مزمن و واگیرداری است که نخستین‌بار در سال ۱۸۷۰ توسط «هانسن» کشف شد. این بیماری ناشی از غلبه سودا در بدن و تخریب مزاج اعضا است (دهخدا، ۱۳۷۳، ۵: ۶۶۵۱؛ محقق حلی، ۱۴۰۹، ۲: ۵۴۱). در پزشکی نوین، جذام نوعی بیماری پوستی و عصبی است که از راه‌های مختلف قابل انتقال بوده و در موارد حاد منجر به معلولیت‌های شدید می‌شود (عزتی، ۱۳۹۵، www.pezeshketo.com). از علائم آن ضعف جسمی، خونریزی بینی، سرگیجه، دردهای مفصلی و اختلالات گوارشی است (دهخدا، ۱۳۷۳، ۵: ۶۶۵۱؛ گروه نویسندگان، ۱۳۶۷، ۱۷: ۶۴۷۱). روایات اسلامی جذام را ناشی از عدم دفع مواد زائد دانسته و حجامت را راهی برای پیشگیری معرفی کرده‌اند (علی بن موسی الرضا(ع)، ۱۳۸۱: ۲۲۸؛ ابن شعبه، ۱۳۸۲: ۸۸۱؛ شیخ صدوق، ۱۴۱۳، ۱: ۱۲۱ و ۱۲۶).

۳-۲-۱-۳. تبیین عبارت؛«افْتَتِحْ بِالْمِلْحِ فِی طَعَامِکَ وَ اخْتِمْ بِالْمِلْحِ»

سرچشمه بسیاری از بیماری‌های مرتبط با تغذیه، معده است. مصرف نمک پیش و پس از غذا، با ایجاد حالت اسیدی و زبری در معده، موجب سهولت هضم شده و نقش مهمی در بهداشت بدن ایفا می‌کند (اتابکی، ۱۳۷۶: ۲۵). بر اساس یافته‌های پزشکی، سردی معده عامل کندی هضم بوده و نمک، با مزاج گرم و خشک خود، می‌تواند رطوبت و سرمای معده را کاهش داده و عملکرد آن را بهبود بخشد. مصرف مقدار کمی نمک قبل از غذا، علاوه بر گرم‌کردن معده، سنگینی ناشی از رطوبت را کاهش داده و فرآیند هضم را تسریع می‌کند. ترشح بزاق نیز در فرآیند هضم نقش کلیدی دارد. ورود نمک به دهان قبل از غذا، غدد بزاقی را تحریک کرده و ترشح آن‌ها را افزایش می‌دهد، در نتیجه بلع و هضم آسان‌تر صورت می‌گیرد. همچنین، مصرف نمک پس از غذا باعث افزایش بزاق شده و با دفع چربی‌ها و باقی‌مانده‌های غذایی، محیط دهان را پاک‌سازی می‌کند (طباطبایی، ۱۳۸۷: ۵۲).

۳-۲-۱-۴. تبیین عبارت«دَفَعَ اللَّهُ عَنْهُ سَبْعِینَ نَوْعاً مِنْ أَنْوَاعِ الْبَلَاءِ أَیْسَرُهَا الْجُذَامُ»

واژه «دَفَعَ» به مفهوم پیشگیری از بلاها اشاره دارد. نمک، به دلیل خاصیت اسیدی و ضدعفونی‌کنندگی، در کاهش ویروس‌ها و میکروب‌های دهان و دندان نقش داشته و مصرف مقدار کمی از آن پیش و پس از غذا می‌تواند خطر ابتلا به بیماری‌های عفونی، از جمله جذام، را کاهش دهد. از آنجا که یکی از راه‌های انتقال جذام تماس دهانی و تنفسی است، رعایت بهداشت دهان با استفاده از نمک می‌تواند زمینه ابتلا و گسترش این بیماری را کنترل کند. بر اساس برخی روایات اسلامی، نزدیکی و صحبت مستقیم با فرد جذامی می‌تواند موجب انتقال بیماری شود. امام صادق (ع) از پیامبر اکرم (ص) نقل می‌فرماید که هنگام صحبت با فرد مبتلا به جذام، رعایت فاصله‌ای به اندازه یک ذراع یا یک نیزه ضروری است (مستغفری، ۱۳۸۱: ۸۴؛ شیخ صدوق، ۱۴۱۳، ۳: ۵۵۷).

۳-۲-۱-۵. جمع بندی تحلیل دلالی روایت

سخنان پیامبر(ص) دارای دو جنبه نهان و آشکار است. در خبر نخست، ایشان تأکید دارند که افزودن مقدار زیاد نمک به غذا یا مصرف مداوم آن با هر لقمه ضروری نیست؛ بلکه اعتدال باید رعایت شود، به‌گونه‌ای که تنها آغاز و پایان غذا همراه با نمک باشد. این توصیه نه‌تنها در تعالیم اسلامی، بلکه در دانش پزشکی مدرن نیز تأیید شده است، زیرا پزشکی معاصر مصرف نمک را به‌طور مطلق ممنوع نکرده، بلکه بر کاهش مصرف آن تأکید دارد. بنابراین، دستور پیامبر(ص) در این زمینه، بهترین شیوه برای مصرف متعادل نمک محسوب می‌شود. بر اساس تحقیقات علمی توصیه سازمان بهداشت جهانی مصرف روزانه پنج گرم نمک است و این مقدار نیاز بدن برای نمک باید در سه وعده غذایی تأمین شود. (World Health Organization, ۲۰۱۲ ؛ دریایی، ۱۳۹۱: ۱۲) بدین ترتیب، توصیه پیامبر(ص) علاوه بر هماهنگی با تعالیم اسلامی، با اصول علمی و تجربی نیز مطابقت دارد.

۳-۲-۲. بررسی مضمون و محتوای حدیث دوم (روایت دهم باب)

این روایت، نمک را به‌عنوان تسکین‌دهنده سوزش ناشی از گزش کژدم و مؤثرترین پادزهر معرفی کرده است. این توصیه نبوی، با توجه به ویژگی‌های ضدعفونی‌کنندگی نمک، قابل راستی‌آزمایی بوده و برخی تجارب شخصی نیز تأثیر مثبت آن در کاهش التهاب و درمان گزیدگی کژدم را تأیید کرده‌اند. نمک با جذب رطوبت، تورم را کاهش داده و از عفونت جلوگیری می‌کند. این روایت صرفاً یک توصیه درمانی ساده نیست، بلکه پیوندی میان تجربیات درمانی سنتی و یافته‌های علمی نوین ایجاد می‌کند. توجه هم‌زمان به دانش و سنت، به‌عنوان دو عنصر کلیدی در دستیابی به سلامت فردی و اجتماعی، از پیام‌های محوری این روایت است. از همین رو، این حدیث می‌تواند مبنایی برای پژوهش‌های آینده در زمینه تأثیرات درمانی مواد طبیعی و جایگاه آن‌ها در فرهنگ‌های مختلف قرار گیرد.

۳-۲-۳. بررسی مضمون و محتوای حدیث معتبر سوم (روایت هفتم باب)

چهار مزه اصلی شامل شیرینی، ترشی، تلخی و شوری است. گرچه شوری غذا با نوک و کناره‌های زبان قابل تشخیص است، اما نمک به‌عنوان چاشنی‌ای گواراتر، ذائقه‌پسندتر و مهم‌ترین افزودنی غذایی نقش برجسته‌ای در بهبود طعم غذا دارد. این روایت بر اهمیت نمک تأکید داشته و بیان می‌کند که حتی غذای لذیذی مانند کباب گوسفندی، بدون نمک جذابیت ندارد. مضمون این روایت با تجربه و یافته‌های روز هماهنگ است، زیرا نمک از چاشنی‌های مورد علاقه انسان بوده و مقدار مصرف آن معمولاً تابع ذائقه فرد است (دریایی، ۱۳۹۱: ۹۹). در اصطلاح عامیانه نیز گفته می‌شود که "غذا بدون نمک، مزه ندارد". چنانکه در متون ادبی آمده است: « صد درم خرج کنی به لوت،[1] دو لکاس[2] نمک در آن نکنی، هیچ نبا شد، از دهان فرو می‌افتد. آن دو لکاس نمک در آنجا کنی، هرچه برآری همه نمک[3] بود» (تبریزی، ۱۳۸۵، ۲: ۴۲).امروزه نیز نمک به‌عنوان عامل تحریک‌کننده اشتها مورد توجه تولیدکنندگان مواد غذایی است. به همین دلیل، در تبلیغات برخی خوراکی‌های فرآوری‌شده مانند سیب‌زمینی یا ذرت، پسوند «نمکی» به نام محصول افزوده می‌شود تا مصرف‌کنندگان را به خرید ترغیب کند.

۳-۲-۴. جمع بندی دلالی و مضمونی سه روایت معتبر این باب

بررسی سندی و دلالی روایات ده‌گانه باب "فضل الملح" کتاب کافی و انتخاب سه روایت که صحت آن‌ها بدون تردید است، نشان می‌دهد که دیدگاه مطرح در این احادیث درباره نقش نمک در پیشگیری از بیماری‌ها قابل دفاع بوده و فاقد اشکال است. روایت نخست، در برخی موارد، با یافته‌های قطعی علمی نیز سازگاری دارد. با این حال، در این حدیث، نمک صرفاً به‌عنوان یکی از راه‌های پیشگیری معرفی شده است و نه علت تامه جلوگیری از بیماری‌ها. دو روایت دیگر نیز از نظر دلالی معتبر هستند، زیرا امکان ارزیابی و اثبات صحت آن‌ها از طریق تجربه و آزمون وجود دارد. تجربه تاریخی و مشاهدات نوع بشر نیز مؤید صحت این دسته از روایات است.

۴. تحلیل راویات باب فضل الملح کتاب کافی در سایه عقل و دانش پزشکی

پژوهش‌های فقه الحدیثی نشان می‌دهند که گزاره حدیثی «از نمک استفاده کنید» در مطالعات علمی امروزین تأیید شده است. بر پایه پژوهش‌های پزشکی جدید، سدیم یکی از الکترولیت‌های مهم بدن انسان است و نقش مهمی در بسیاری از فرایندهای حیاتی بدن انسان دارد؛ به گونه‌ای که حفظ غلظت مناسب سدیم برای عملکرد درست سیستم عصبی، عضلانی و قلبی بسیار ضروری است؛ از این رو، نمک به عنوان منبع اصلی سدیم و پتاسیم، در حفظ تعادل فیزیولوژیک بدن نقش دارد. (Guyton & Hall, ۲۰۲۱; Boron & Boulpaep, ۲۰۱۶) افزون بر این، کلر موجود در نمک به حفظ اسید معده کمک کرده و ورود یون‌های سدیم به داخل نورون، زمینه انتقال پیام عصبی را فراهم می‌کند. (Guyton & Hall, ۲۰۲۱; Kandel et

---

[1]. خوراکی، غذا.

[2]. واحد کوچک پول، پول خرد.

[3]. خوبی و لطف ، مزه مطبوع.

(al., ۲۰۱۳ نمک نه‌تنها یک ضدعفونی‌کننده طبیعی محسوب می‌شود، بلکه مصرف آن قبل از غذا با ایجاد فشار اسمزی بالابه از بین بردن باکتری‌های دهان و افزایش ترشح بزاق برای هضم مطلوب‌تر غذا کمک می‌کند. (Murray et al., ۲۰۲۰) همچنین، نمک به درمان زکام، سینوزیت و گرفتگی عضلانی یاری می‌رساند و یک آنتی‌هیستامین طبیعی و مؤثر است. (Boron & Boulpaep, ۲۰۱٦; Ganong, ۲۰۱٥) کوتاه سخن آنکه، سدیم نقش اساسی در تنظیم تعادل مایعات بدن، انتقال پیام‌های عصبی، انقباض عضلات و حفظ فشار خون ایفا می‌کند. همچنین محلول‌های حاوی سدیم در درمان‌های بالینی مانند جبران کم‌آبی و اختلالات الکترولیتی کاربرد گسترده دارند.

مطالعات پزشکی، نه‌تنها تعارضی با احادیث باب "فضل الملح" ندارند، بلکه آن‌ها را تأیید می‌کنند. اختلاف بین طرفداران مصرف نمک و پزشکان، به تفاوت در تعریف نمک بازمی‌گردد. نمک دریا، که حاوی ترکیباتی مانند سدیم، کلر، پتاسیم، کلسیم و ید طبیعی است، برای بدن ضروری محسوب می شود، در حالی‌که نمک تصفیه شده با تغییر در تعادل عناصر، می‌تواند موجب بیماری‌هایی نظیر فشار خون و سرطان شود (بدل زاده، ۱۳۹۰؛ شیرازی، ۱۳۶۸). در نتیجه، بررسی علمی و حدیثی مصرف نمک نشان می‌دهد که استفاده متعادل از نمک، در راستای حفظ سلامت، ضروری است، اما مصرف بیش از حد آن پیامدهای منفی دارد.

۴-۱. تطبیق تفصیلی سه روایت معتبر باب «فضل الملح» با یافته‌های مستند پزشکی

پس از بررسی سندی و دلالی و تطبیق اولیه با دانش پزشکی، اکنون این پرسش مطرح می شود که آیا توصیه‌های طبی روایات باب فضل الملح، با آنچه در منابع علمی درباره خواص نمک گزارش شده، همخوانی دارد؟ بررسی نشان می‌دهد پاسخ مثبت است.

در پژوهشی که در مجله علمی دانشگاه علوم پزشکی کردستان منتشر شده، به بررسی خواص فیزیکوشیمیایی و فعالیت ضد میکروبی لجن بیولوژیک جدا شده از دریاچه نمک آران و بیدگل پرداخته‌اند. یافته‌های ایشان نشان می‌دهد که ترکیبات موجود در منابع نمکی ایران دارای خاصیت ضد میکروبی قابل توجهی هستند و می‌توانند بر روی چند عامل پاتوژن باکتریایی مقاوم به آنتی‌بیوتیک مؤثر واقع شوند (باباولیان و همکاران، ۱۳۹۳: ۹۸). این یافته علمی مستقیماً مؤید مضمون روایت دهم (تسکین گزیدگی کژدم با نمک) و روایت هشتم (برطرف‌کنندگی لک‌های صورت) است، زیرا هر دو بر خاصیت ضدعفونی‌کنندگی و میکروب‌زدایی نمک تأکید دارند. به عبارت دیگر، آنچه در روایات به عنوان خاصیت درمانی نمک معرفی شده، امروزه در آزمایشگاه‌های علمی قابل راستی‌آزمایی است.

ضرابی و بخشی‌زاده در مقاله «انواع نمک‌های دارویی و طبی در ایران» به معرفی منابع غنی نمک دارویی در ایران پرداخته‌اند. ایشان تأکید کرده‌اند که نمک دریاچه‌هایی مانند ارومیه حاوی منیزیم، کلسیم، پتاسیم و سایر عناصر ارزشمند است که خواص درمانی و ضدالتهابی دارند (ضرابی و بخشی‌زاده ، ۱۴۰۱: ۱۶۷-۱۵۹) این ترکیبات معدنی باعث می‌شوند نمک‌های طبیعی ایران از کیفیت دارویی بالایی برخوردار باشند. این مطلب با روایت نهم (نمک، دارو و پادزهر آزموده) و روایت چهارم (نمک برتر از دریاق مجرب) هماهنگی کامل دارد، زیرا نشان می‌دهد نمک‌های موجود در طبیعت ایران دارای ترکیباتی فراتر از سدیم کلرید ساده هستند که خواص درمانی آن‌ها را تشدید می‌کند.

در تحلیل جایگاه نمک در طب سنتی تصریح شده است که «مزاج نمک گرم و خشک است» و این ویژگی سبب می شود نمک «تحریک‌کننده اشتها» و «تحلیل‌برنده مواد زائد و مخصوصاً بلغم‌ها و رطوبت‌های غیرطبیعی» باشد. در این تحلیل با اشاره به احادیث نبوی تأکید شده است که چشیدن نمک منجر به ترشح و تحریک بزاق و تحریک اشتها و ضدعفونی شدن مجاری می‌شود و پیش از ورود غذا به دهان و پس از پایان غذا خوب است که در حد مختصری از نمک بچشد؛ این امر موجب می‌شود نمک در فضای دهان و مری و تا حدی معده باقی بماند و آن قسمت‌ها را ضد عفونی کند. (میرغضنفری، ۱۳۹۵، https://www.entekhab.ir/fa/news/۳۲٤۳۳۹/) این تحلیل پزشکی، عیناً همان مضمونی را بازتاب می‌دهد که در روایت اول (افتتاح و اختتام غذا با نمک) و روایت هفتم (بهترین چاشنی بودن نمک) آمده است. همچنین هشدار می‌دهد که «این بدان

معنی نیست که در مصرف نمک زیاده‌روی کنیم، زیرا باعث افزایش فشار خون می شود» نکته‌ای که با تأکید مقاله حاضر بر مصرف «متعادل» و «محدود» نمک هماهنگی کامل دارد.

در تحقیق دیگری مصرف نمک پیش و پس از غذا را برای هضم و ضدعفونی کردن غذا توصیه شده و بیان شده است که مصرف نمک به کاهش اسید معده و پس از آن به هضم و ضدعفونی کردن غذا کمک می‌کند. (عظمایی، ۱۳۹۸، https://www.asriran.com/fa/news/٥٦٣٧٥٨) این توصیه، روایت اول و روایت نهم (درمان دردها با نمک) را تأیید می‌کند.

مجموع این گزارش‌های علمی چنین می‌نماید که توصیه‌های طبی روایات باب فضل الملح کتاب کافی، بر خلاف پندار عمومی، نه تنها با دانش پزشکی تعارضی ندارد، بلکه بر اصولی مبتنی است که امروزه در پژوهش‌های تجربی و طب سنتی ایران تأیید شده است. خاصیت ضد میکروبی نمک (مؤید روایت دهم و هشتم)، وجود عناصر ارزشمند در نمک‌های دارویی ایران (مؤید روایت چهارم و نهم)، و نقش نمک در تحریک اشتها و ضدعفونی مجاری گوارش (مؤید روایت اول و هفتم) همگی بیانگر هماهنگی عمیق میان آموزه‌های روایی اهل بیت(ع) و یافته‌های علمی معاصر است. مصرف متعادل و اصولی نمک نقش کلیدی در حفظ سلامت دهان، گوارش و پیشگیری از بیماری‌ها دارد و این همان آموزه‌ای است که احادیث معتبر این باب به آن راهنمایی می‌کنند.

۵. نتیجه گیری

از بررسی صورت گرفته نتایج زیر حاصل شد:

۱. سه روایت از مجموع ده حدیث این باب، از نظر سند و متن، بدون تردید معتبر بوده و با معیارهای عقلی، یافته‌های علمی و تجربه بشری سازگار هستند.
۲. مضر بودن مصرف بیش از حد نمک برای سلامت انسان، از یافته‌های قطعی دانش تجربی و پزشکی نوین است که به یک مطالبه عمومی تبدیل شده است.
۳. احادیث این باب به استفاده از نمک توصیه کرده و آن را برای پیشگیری از بیماری‌ها، تسکین و درمان دردها مفید و ضروری دانسته‌اند. تأثیر نمک بسته به رعایت یا عدم رعایت اعتدال در مصرف، می‌تواند مفید یا مضر باشد.
۴. حدیث نخست این باب بر مصرف منظم، محدود و معتدل نمک تأکید دارد که با اصول سلامت و توصیه‌های پزشکی نوین همخوانی دارد.

منابع

۱. ابن غضائری، احمد بن حسین. (۱۳۸۰ش) .الرجال .تحقیق: محمدرضا حسینی جلالی. قم: موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث.
۲. ابن حبان بستی، محمد. (۱۳۹۶ق). المجروحین من المحدثین والضعفاء والمتروکین. تحقیق محمود ابراهیم زاید. چ۱. حلب: دار الوعی.
۳. ابن جوزی، عبد الرحمن بن علی بن محمد. (۱۳۸۶ق) .الموضوعات .مدینه منوره: المکتبهٔ السلفیهٔ.
۴. ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی. (۱۴۰۶ق). تقریب التهذیب. تحقیق محمد عوامه. چ۱. سوریه: دار الرشید.
۵. ابن داوود، سلیمان بن الأشعث السجستانی. (بی‌تا) .السنن .بیروت: دار الکتاب العربی.
۶. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی. (۱۳۸۲ش) .تحف العقول .مترجم: صادق حسن زاده. چ۲. قم: آل علیّ (ع).
۷. ابن عراق الکنانی، نورالدین علی بن محمد. (۱۳۹۹ق) .تنزیه الشریعهٔ المرفوعهٔ عن الأخبار الشنیعهٔ الموضوعهٔ .تحقیق: عبد الوهاب عبد اللطیف. بیروت: دار الکتب العلمیهٔ.
۸. ابن ماجه، محمد بن یزید قزوینی. (بی‌تا) .السنن .تحقیق: محمد فؤاد عبدالباقی. بیروت: دارالفکر.
۹. اتابکی، پرویز. (۱۳۷۶ش) .رهاورد خرد (ترجمه تحف العقول). تهران: نشر و پژوهش فرزان روز.

۱۰. آقا بزرگ تهرانی. (۱۴۰۸ق) .الذریعۀ الی تصانیف الشیعۀ .قم: اسماعیلیان.

۱۱. باباولیان، حمید؛ لطیفی، علی؛ موسی‌زاده مقدم، مهرداد. (۱۳۹۳). «بررسی خواص فیزیکوشیمیایی و ارزیابی فعالیت ضد میکروبی لجن بیولوژیک جدا شـده از دریاچه نمک آران و بیدگل بر روی چند عامل پاتوژن باکتریایی مقاوم به آنتی‌بیوتیک .«مجله علمی دانشگاه علوم پزشکی کردستان، دوره ۱۹، شماره ۴، صص ۱۰۲-۹۳.

۱۲. بخاری، محمد بن إسماعیل. (۱۴۰۷ق) .صحیح البخاری .تحقیق: مصطفی دیب البغا. چ۳. بیروت: دار ابن کثیر.

۱۳. بدل‌زاده، رضا و همکاران. (۱۳۹۰ش) .ترجمه فیزیولوژی پزشکی گانونگ .تهران: سینا طب.

۱۴. تبریزی، شمس‌الدین محمد. (۱۳۸۵ش) .مقالات شمس تبریزی .تصحیح: محمدعلی موحد. چ۳. تهران: انتشارات خوارزمی

۱۲. ترمذی، محمد بن عیسی. (بی‌تا) .السنن .تحقیق: احمد محمد شاکر. بیروت: دار إحیاء التراث العربی.

۱۳. حلی، حسن بن یوسف بن مطهر اسدی. (۱۳۸۱ق) .رجال العلامۀ و خلاصۀ الأقوال .نجف اشرف: منشورات المطبعۀ الحیدریۀ.

۱۴. حلمی، فریده. (۱۳۷۹ش) .شرحی بر نمک طعام .تهران: سازمان زمین‌شناسی و اکتشافات معدنی کشور.

۱۵. خزرجی انصـاری، احمد بن عبدالله. (۱۴۱۶ق). خلاصـۀ تذهیب تهذیب الکمال فی أسـماء الرجال. تحقیق عبدالفتاح ابوغده. چ۵. حلب/بیروت: مکتب المطبوعات الإسلامیۀ/دار البشائر.

۱۶. دریایی، محمد. (۱۳۹۱ش) .نمک دریا، سالم‌ترین نمک هستی .چ۲. تهران: امینیان.

۱۷. دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۷۳ش) .لغت‌نامه .تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

۱۸. ذهبی، محمد بن احمد. (۱۳۸۲ق). میزان الاعتدال فی نقد الرجال. تحقیق علی محمد البجاوی. چ۱. بیروت: دار المعرفۀ للطباعۀ والنشر.

۱۹. راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲ق) .مفردات ألفاظ القرآن .بیروت: دار القلم.

۲۰. زنجانی، سید محمد جواد شبیری. (۱۴۲۹ق) .توضیح الأسناد المشکلۀ فی الکتب الأربعۀ .قم: دار الحدیث للطباعۀ والنشر.

۲۱. سیوطی، عبدالرحمن جلال‌الدین. (۱۳۹۵ق) .اللآلئ المصنوعۀ .چ۲. بیروت: دار المعرفۀ.

۲۲. شهید ثانی، زین‌الدین بن علی. (۱۳۸۱ش) .الرعایۀ فی علم الدرایۀ .قم: بوستان کتاب.

۲۳. شیخ بهائی، محمد حسین عاملی. (بی‌تا) .مشرق الشمسین .قم: مکتبۀ بصیرتی.

۲۴. ـــــــــــــ . (۱۳۸۲ش) .الوجیزۀ فی علم الدرایۀ .قم: دار الحدیث.

۲۵. شیخ صدوق، محمد بن علی (ابن بابویه). (۱۴۰۳ق) .معانی الأخبار .تصحیح: علی‌اکبر غفاری. قم: انتشارات اسلامی.

۲۶. ـــــــــــــ . (۱۴۱۳ق) .من لا یحضره الفقیه .چ۲. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

۲۷. شیخ طوسی، ابوجعفر محمد بن حسن. (بی‌تا) .الفهرست .نجف: المکتبۀ المرتضویۀ.

۲۸. ـــــــــــــ . (۱۴۲۷ق) .رجال الشیخ الطوسی – الأبواب .قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

۲۹. شیخ مفید، محمد بن محمد. (۱۴۱۴ق) .تصحیح اعتقادات الإمامیۀ .تحقیق: حسین درگاهی. قم: کنگره شیخ مفید.

۳۰. شیدفر، فرزاد، و خلدی، ناهید. (۱۳۹۳ش) .ترجمه بخش‌هایی از اصول تغذیه کراوس .چ۲. تهران: جامعه نگر.

۳۱. شیرازی، احمد امین. (۱۳۶۸ش) .اسلام پزشک بی دارو .قم: نسل جوان.

۳۲. طباطبایی، سید محمد. (۱۳۸۷ش). «آداب مسلمانی از دریچه علم .«بشارت، شماره ۶۶.

۳۳. ضرابی، مهدی؛ بخ شی‌زاده، مهریه. (۱۴۰۱). «انواع نمک‌های دارویی و طبی در ایران». ن شاء علم، دوره ۱۲، شماره ۲، صص ۱۶۷-۱۵۸.

۳۴. عاملی، ح سین بن عبدا صمد. (۱۴۰۱ق) .و صول الأخیار إلی أ صول الأخبار .تحقیق: عبداللطیف کوهکمری. قم: مجمع الذخائر الإسلامیۀ.

۳۵. عاملی، زین‌الدین بن علی (شهید ثانی). (۱۴۰۸ق) .الرعایۀ فی علم الدرایۀ .تحقیق: عبدالح سین محمدعلی بقال. چ۲. قم: مکتبۀ آیۀ الله العظمی المرعشی النجفی.

۳۶. عتر، نورالدین. (۱۴۱۸ق) .منهج النقد فی علوم الحدیث .دمشق: بی‌نا.

۳۷. علی بن موسی الرضا (ع). (۱۳۸۱ش) .طب الإمام الرضا (ع) .ترجمه: امیر صادقی. چ۶. تهران: معراجی.

۳۸. عظمایی، حیدر. (۱۳۹۸). «درمان‌های خانگی برای معده درد/ با نمک غذای خود را ضد عفونی کنید». سایت تحلیلی خبری عصر ایران.https://www.asriran.com/fa/news/٥٦٣٧٥٨ .

۳۹. فیض، علیرضا. (۱۳۸۴ش) .مبادی فقه و اصول .چ۱۷. تهران: انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.

۴۰. فیض کاشانی، محمد محسن. (۱۴۰۶ق) .الوافی .۲۶ جلد. اصفهان: کتابخانه امام أمیر المؤمنین علی (ع).

۴۱. قرشی، سید علی‌اکبر. (۱۳۷۱ش) .قاموس قرآن .چ۶. تهران: دار الکتب الإسلامیة.

۴۲. کشی، ابو عمرو، محمد بن عمر بن عبدالعزیز. (۱۴۰۹ق) .رجال الکشی .مشهد: مؤسسه نشر دانشگاه مشهد.

۴۳. کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ق) .الکافی .تحقیق: علی‌اکبر غفاری. تهران: دار الکتب الإسلامیة.

۴۴. گروه نویسندگان. (۱۳۷۶ش) .دائرة المعارف بزرگ اسلامی .تهران: مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی.

۴۵. مامقانی، عبدالله. (۱۴۱۱ق) .مقباس الهدایة فی علم الدرایة .۴ جلد. قم: مؤسسه آل البیت لإحیاء التراث.

۴۶. مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۴ق) .مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول .چ۲. تهران: دار الکتب الإسلامیة.

۴۷. محقق حلی، جعفر بن حسن. (۱۴۰۹ق) .شرایع الإسلام .چ۲. تهران: استقلال.

۴۸. محمدی شاهرودی، عبدالعلی. (۱۳۷۷ش) .ترجمه معانی الأخبار .۲ جلد. چ۲. تهران: دار الکتب الإسلامیه.

۴۹. مستغفری، جعفر بن محمد. (۱۳۸۱ش) .طب النبی و طب الصادق علیهما السلام (روش تندرستی در اسلام) .مترجمان: مراغی یعقوب و خلیلی محمد. چ۳. قم: مؤمنین.

۵۰. معین، محمد. (۱۳۷۱ش) .فرهنگ معین .چ۶. تهران: امیرکبیر.

۵۱. میرغضنفری، مهدی. (۱۳۹۵). «جایگاه نمک در طب سنتی». پایگاه خبری تحلیلی انتخاب، ۲۹ بهمن. https://www.entekhab.ir/fa/news/٣٢٤٣٣٩

۵۲. نجاشی، احمد بن علی. (۱۴۰۷ق) .الرجال .قم: انتشارات جامعه مدرسین.

۵۳. نیایش، سعید. (۱۳۸۵ش) .نمک خوراکی .تهران: بصیر.

۵۴. ودیعی، کاظم. (۱۳۷۷ش). «نمک .»مجله تحقیقات جغرافیایی، تابستان و پاییز، شماره ۴۹-۵۰، مقاله شمارهٔ ۴۳۲.

٥٥. Boron, W. F., & Boulpaep, E. L. (٢٠١٦). Medical Physiology (٣rd ed.). Elsevier.

٥٦. Ganong, W. F. (٢٠١٥). Review of Medical Physiology (٢٤th ed.). McGraw-Hill Education.

٥٧. Guyton, A. C., & Hall, J. E. (٢٠٢١). Textbook of Medical Physiology (١٤th ed.). Elsevier.

٥٨. Kandel, E. R., et al. (٢٠١٣). Principles of Neural Science (٥th ed.). McGraw-Hill Education.

٥٩. Murray, P. R., et al. (٢٠٢٠). Medical Microbiology (٩th ed.). Elsevier.

٦٠. World Health Organization. (٢٠١٢). Guideline: Sodium intake for adults and children. WHO.

References

١. Aga Bozorg Tehrani, A. (١٤٠٨ AH). Al-Dir'ah ila Tasanif al-Shi'ah. Qom: Isma'iliyun.
٢. Ali ibn Musa al-Ridā. (١٣٨١ SH). Tibb al-Imam al-Ridā. Translated by A. S. (Amir Sadeghi). ٦th ed. Tehran: Marāji.
٣. Al-Kulayni, M. b. Yaʿqūb. (١٤٠٧ AH). Al-Kāfī. (Edited by Ali Akbar Ghafari). Tehran: Dar al-Kutub al-Islāmiyya.
٤. Al-Tusi, A. b. J. M. (١٤٢٧ AH). Rijal of Sheikh Al-Tusi. Qom: Islamic Publications Office.
٥. Al-Tusi, A. b. J. M. (n.d.). Al-Fhirst (The Fihrist). Najaf: al-Mutafidya Library.
٦. Amili, H. b. A. (١٤٠١ AH). Wasul al-Akhiyar ila Usul al-Akhbar. Qom: Majma' al-Dhakhā'ir al-Islāmiyya.
٧. Amili, Z. al-D. (١٤٠٨ AH). al-Ra'aya fi 'Ilm al-Darāya. Edited by Abdul-Husayn Mohad Ali Bagāl. Qom: Maktabat Ayat Allah al-A'zam al-Mar'ashi al-Najafi.
٨. Atabaki, P. (١٣٧٦ SH). Rahward-e Khard (translated from Tahaf al-'Uqul). Tehran: Nashr va Pajhuhesh Farzan Roz.
٩. Babavalian, Hamid; Latifi, Ali; Musizadeh Moghadam, Mehrdad. (٢٠١٤). "Investigation of physicochemical properties and evaluation of antimicrobial activity of biological sludge isolated from Aran and Bidgol salt lakes on several antibiotic-resistant bacterial pathogens". Scientific Journal of Kurdistan University of Medical Sciences, Volume ١٩, Issue ٤, pp. ٩٣-١٠٢.
١٠. Badalzadeh, R., et al. (١٣٩٠ SH). Translation of Ganong's Review of Medical Physiology .Tehran: Sina Teb.
١١. Boron, W. F., & Boulpaep, E. L. (٢٠١٦). Medical Physiology (٣rd ed.). Elsevier.
١٢. Bukhari, M. I. (١٤٠٧ AH). Ṣaḥīḥ al-Bukhārī (٣rd ed.). Edited by Mustafā Dib al-Baghā. Beirut: Dar Ibn Kathir.
١٣. Dariayi, M. (١٣٩١ SH). Sea Salt, The Healthiest Salt of Existence. Tehran: Aminian.
١٤. Dehkhoda, A. A. (١٣٧٣ SH). Lughah (Dictionary). Tehran: Tehran University Publications.
١٥. Dhahabī, Muḥammad ibn Aḥmad. (١٣٨٢ AH). al-Mīzān al-I'tidāl fī Naqd al-Rijāl. Edited by 'Alī Muḥammad al-Bajāwī. Vol. ١. Beirut: Dār al-Ma'rifah for Printing and Publishing.
١٦. Feyz Kashani, M. M. (١٤٠٦ AH). al-Wafi. ٢٦ vols. Isfahan: Library of Imam Amir al-Mu'minin 'Ali.
١٧. Feyz, A. R. (١٣٨٤ SH). Mabadi fi Fiqh wa Usul. ١٧th ed. Tehran: Entesharat va Chap-e Daneshgah-e Tehran.
١٨. Ganong, W. F. (٢٠١٥). Review of Medical Physiology (٢٤th ed.). McGraw-Hill Education.
١٩. Group of Authors. (١٣٧٦ SH). Encyclopaedia Islamica. Tehran: Center for Encyclopaedia of Islam.
٢٠. Guyton, A. C., & Hall, J. E. (٢٠٢١). Textbook of Medical Physiology (١٤th ed.). Elsevier.
٢١. Helmi, F. (١٣٧٩ SH). A Commentary on Table Salt. Tehran: National Geoscience and Mineral Exploration Organization.
٢٢. Hilli, Ḥasan b. Yūsuf b. Muṭahhar.as-Sadīy. (١٣٨١ AH). Rijāl al-ʿAllāmah wa Khulāṣat al-Quwl. Najaf Asharaf: al-Matbaʿah al-Ḥaydarīyah Publications.
٢٣. Ibn al-Jawzi, A. A. (١٣٨٦ AH). al-Mawdu'at. Medina: al-Maktabah al-Salafiyah.
٢٤. Ibn Dawud, S. b. al-Ash'ath al-Sijistani. (n.d.). al-Sunan. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah.
٢٥. Ibn Ghazāʾirī, A. b. H. (٢٠٠١). al-Rijāl. In M. R. Hossein Jalali (Trans.), Qom: Dar al-Hadith.
٢٦. Ibn Hajar al-Asqalani, Ahmad ibn Ali. (١٤٠٦ AH). Taqrib al-Tahdhib. Edited by Muhammad Awameh. ١st ed. Syria: Dar al-Rashid.
٢٧. Ibn Hibban Bustī, Muḥammad. (١٣٩٦ AH). Al-Majrūḥīn min al-muḥaddithīn wa-al-ḍuʿafāʾ wa-al-matrūkīn. Edited by Maḥmūd Ibrāhīm Zāyid. Vol. ١. Ḥalab: Dār al-Waʿī.
٢٨. Ibn Iraq al-Kanani, N. al-D. A. b. M. (١٣٩٩ AH). Tanzih al-Shari'ah al-Marfou'a 'an al-Akhbar al-Shani'ah al-Mawdu'a. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah.
٢٩. Ibn Majah, M. b. Y. Qazwini. (n.d.). al-Sunan. Beirut: Dar al-Fikr. (Editor/Editor-in-chief: M. Fuad Abdul-Baqi)
٣٠. Ibn Shuba Harrani, H. b. A. (١٣٨٢ SH). Tahaf al-'Uqul. Translated by S. Hasanzadeh. Qom: Ale Alī (A).

٣١. Khazrajī Ansārī, Aḥmad ibn ʿAbd Allāh. (١٤١٦ AH). Khulāṣat Tadhhīb Tahdhīb al-Kamāl fī Asmāʾ al-Rijāl. Edited by ʿAbd al-Fattāḥ Abū Ghuddah. ٥th ed. Ḥalab/Beirut: Maktab al-Maṭbūʿāt al-Islāmiyya/Dār al-Bashāʾir.
٣٢. Kandel, E. R., et al. (٢٠١٣). Principles of Neural Science (٥th ed.). McGraw-Hill Education.
٣٣. Kishī, A. A. M. (١٤٠٩ AH). Rijāl al-Kishī. Mashhad: Institute for Mashhad University Publications.
٣٤. Ma'māqānī, ʿAbdullāh. (١٤١١ AH). Miqbas al-Hidāyah fī ʿIlm al-Dārāyah. Qom: Institute of al-Bayt Foundation for Reviving the Heritage.
٣٥. Majlisī, Muḥammad Bāqir. (١٤٠٤ AH). Mīrʾat al-ʿAqūl fī Sharḥ Akhbār Āl al-Rasūl. Tehran: Dar al-Kutub al-Islāmiyya.
٣٦. Mirghazanfari, Mehdi. (٢٠١٦). "The Place of Salt in Traditional Medicine". Entekhab Analytical News Site, February ١٩. https://www.entekhab.ir/fa/news/٣٢٤٣٣٩
٣٧. Moein, M. (١٣٧١ SH). Moein Dictionary. (٦th ed.). Tehran: Amirkabir.
٣٨. Mohammadī Shāhroudī, A. A. (١٣٧٧ SH). Tarjama maʿānī al-akhbār. Tehran: Dar al-Kutub al-Islāmiyya.
٣٩. Mostaghafari, J. b. M. (١٣٨١ SH). Ṭibb al-Nabī and ṭibb al-Sādiq. Translators: Marāghī Yaʿqūb and Khallīlī Muḥammad. Qom: Muʾminīn.
٤٠. Muḥaqqiq Ḥillī. J. b. Ḥ. (١٤٠٩ AH). Sharāʿiʿ al-Islām. Tehran: Esteqlāl.
٤١. Murray, P. R., et al. (٢٠٢٠). Medical Microbiology (٩th ed.). Elsevier.
٤٢. Najāshī, A. b. ʿAlī. (١٤٠٧ AH). al-Rijāl. Qom: Publisher: Jāmiʿ-e Modarresīn Publishing.
٤٣. Niyāesh, S. (١٣٨٥ SH). Namak-e khorākī (Seasoning Salt). Tehran: Basir.
٤٤. Ozmaei, Heydar. (٢٠١٩). "Home Remedies for Stomach Pain/ Disinfect Your Food with Salt." Khabare Asr Iran Analytical Site. https://www.asriran.com/fa/news/٥٦٣٧٥٨
٤٥. Qarshi, S. A. A (١٣٧١ SH). Qāmūs Qur'ān. ٦th ed. Tehran: Dar al-Kutub al eslamiyya.
٤٦. Ragheb Isfahani, H. b. M. (١٤١٢ AH). Mufradat Alfaz al-Quran. Beirut: Dar al-Qalam.
٤٧. Shahid Thani, Z. D. bn Ali. (١٣٨١ SH). al-Ra'aya fi 'Ilm al-Darayah. Qom: Bustan-e Ketab.
٤٨. Shaykh Baha'i, M. H. Ameli. (١٣٨٢SH). al-Wajizah fi 'Ilm al-Darayah. Qom: Dar al-Hadith.
٤٩. Shaykh Baha'i, M. H. Ameli. (n.d.). Mashreq al-Shamsayn. Qom: Maktabat Basirati.
٥٠. Shaykh Sudhuq, M. b. Ali (Ibn Babawayh). (١٤١٣ AH). Man La Yahduruhu al-Faqih. Qom: Islamic Publications Office.
٥١. Shaykh Sudhuq, M. b. Ali (Ibn Babawayh). (١٤٠٣ AH). Ma'ani al-Akhbar. Edited by Ali Akbar Ghaffari. Qom: Islamic Publications.
٥٢. Sheikh Mufid, M. B. M. (١٤١٤AH). Tashih Etegadat Alạmạmyẗ. Research: Hussein Dargahi. Qom: Sheikh Mufid Congress.
٥٣. Shidfar, Farzad, and Khaldi, Nahid. (١٣٩٣ SH). Translation of parts of Krauss's Principles of Nutrition. ٣rd ed. Tehran: Jame'e-Negar.
٥٤. Shirazi, A. A. (١٣٦٨ SH). Islam-e pezeshk be-darou. Qom: Nasl-e Javān.
٥٥. Suyuti, A. J. al-Din. (١٣٩٥ AH). al-Lawali al-Mansu'a. Beirut: Dar al-Ma'rifa.
٥٦. Tabatabai, S. M. (١٣٨٧ SH). Adab-e Moslemani az daricheye elm. Basharat, ٦٦.
٥٧. Tabrizi, S. M. (١٣٨٥ SH). Maqalat Shams al-Tibrizi. Edited by M. Ali Mohahed. ٣rd ed. Tehran: Khwarezmi Publications.
٥٨. Tirmizi, M. ibn A. (n.d.). Sunan. Beirut: Dar Ihyā al-Turāth al-Arabi. Edited by A. M. Shakir.
٥٩. Uṭr, Nuḥ al-Din. (١٤١٨ AH). Manhaj al-Naqd fi 'Ulūm al-Ḥadīth. Damascus: Bina.
٦٠. Vidyī, Kāẓem. (١٣٧٧ SH). "Namak" (Salt). Journal of Geographic Investigations, Summer-Fall, Nos. ٤٩–٥٠, Article No. ٤٣٢.
٦١. World Health Organization. (٢٠١٢). Guideline: Sodium intake for adults and children. WHO.
٦٢. Zanjani, S. M. J. Shabiri. (١٤٢٩ AH). Tashih al-Asnad al-Mushkila fi al-Kutub al-Arb'a. Qom: Dar al-Hadith.
٦٣. Zarrabi, Mehdi; Bakhshizadeh, Mehrieh. (١٤٠١ SH). "Types of Medicinal and Medical Salts in Iran". Nesha' Alam, Volume ١٢, Number ٢, pp. ١٥٨-١٦٧.